L I E T U V O S

ARCHEO*logija* 21

UDK 902/904(475.5)
Li301

Redaktorių kolegija:
Algirdas Girininkas (*ats. redaktorius*)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Vytautas Kazakevičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mykolas Michelbertas
(*Vilniaus universitetas*)

Ēvalds Mugurēvičs
(Latvijos universiteto
Latvijos istorijos institutas)

Vytautas Urbanavičius
(*Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“*)

Gintautas Zabiela (*sudarytojas*)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Autorių nuomonė ne visada sutampa su redaktorių kolegijos nuomone.

ISSN 02-07-8694
ISBN 9986-23-094-2

© Lietuvos istorijos institutas, 2001
© Straipsnių autoriai, 2001

LIETUVOS ARCHEOLOGIJA. 2001. T. 21, p. 227–234. ISSN 02-07-8694

KARIO RAITELIO KAPAS IŠ KURKLIŲ ŠILO PILKAPYNO

EUGENIJUS BUTĖNAS

I. ĮVADAS

Kurklių šilo pilkapynas yra Anykščių r., Kurklių seniūnijoje. Žinių apie šį gana didelį pilkapyną (šiuo metu jame žinomas 101 pilkapis) randama jau prieškario Lietuvos archeologinėje literatūroje (Tarasenka, 1928, p. 164). Daugelio pilkapių sampilai pažeisti įvairialaikių prakasimų. Tai lobių ieškotojų ar savamokslių krašto senosios istorijos tyrinėtojų – smalsuolių tyrimų palikimas.

1998–2000 m. šio straipsnelio autoriui teko vykdyti nedidelės apimties archeologinius tyrimus šiame pilkapyne. Per tris darbų sezonus buvo ištirti penki pilkapiai, žalojami miško kvartalinių linijų (Butėnas, 1998š; 1999š; 2000š). Tirti pilkapiai pilti iš smėlio 8–13 m skersmens ir 1,0–1,5 m aukščio sampilais, kurių pagrindus juosia grioviai arba pailgos duobės. Pilkapių, tirtų 1998–2000 m., sampilai nukentėję nuo žmonių ūkinės veiklos bei nelegalių tyrinėjimų, todėl kapų ir įkapių gausa džiaugtis neteko. Pilkapyje Nr. 1 (tirtame 1998 m.) rasti tik geležiniai trinariai žąslai. Juos tyrinėtojas priskyrė žirgo aukai (Butėnas, 2000, p. 165). Kiti tirti pilkapiai buvo tušti arba aptiktos menkos degintinių kapų (degę kauliukai) bei mažai ką sakančių įkapių liekanos. Pilkapiai datuoti X–XII a. Tik 2000 m. tirtas pilkapis davė daugiau medžiagos. Aptikti 7 degintiniai kapai su įkapėmis. Viena iš įkapių ir bus aptarta šiame straipsnelyje. Tai kario – kario raitelio naudotas įnagis, vadinamasis botkotis.

Šiuo metu Lietuvos teritorijoje su tikslia radimo vieta žinomi 9 botkočiai iš septynių radimviečių (pav. 1) ir 1 (spėjamas) be tikslios radimo vietos (Добрянский, 1879, с. 27 (№ 2205)). Lietuvoje pirmąjį tokį radinį aptiko F. Pokrovskis 1894 m., tirdamas Peršukšto pilkapyną (Švenčionių r.) (Покровский, 1897) (pav. 2:1). Net trys aptariami dirbiniai buvo rasti Ruseinių kapinyne (Kėdainių r.) (Baleniūnas, 1939ša, Urbanavičius, 1970) (pav. 3:1–2; pav. 4). Po vieną įnagį rasta Pakalniškių kapinyne (Šakių r.) (Antanavičius, 1975, p.190) (pav. 3:4), Pakapių kapinyne (Kauno r.) (Baleniūnas, 1939šb) (pav. 3:3) bei Žąsino kapinyne (Šilalės r.) (Vaitkunskienė, 1983) (pav. 3:5). Be jau minėto Peršukšto pilkapyno, Rytų Lietuvos pilkapiuose botkočių rasta dar Rusių Rago (Širvintų r.) (Куликаускене, 1966, с. 12) (pav. 6) bei Kurklių Šilo (Anykščių r.) (Butėnas, 2000š) (pav. 7:1) pilkapynuose.

Aptariami radiniai žinomi ir kitų šalių archeologinėje medžiagoje bei literatūroje. Rasta Suomijos, Švedijos, Norvegijos ir artimiausių kaimynų latvių ar senosios Rusijos teritorijoje – priskaičiuojama per 40 vienetų (Кирпичников, 1973, с. 71, рис. 40). Viena pirmųjų išsamesnių aptariamų dirbinių studijų pasirodė 1925 m. (Hackman, 1925). Joje buvo aptarti ir susisteminti tuo metu žinomi įnagiai (tarp jų ir įnagis iš Peršukšto pilkapių). Lietuvoje šios paskirties dirbiniai taip pat atkreipė tyrinėtojų dėmesį, pirmiausia tai

1 pav. Botkočių radimo vietos Lietuvoje: 1 – Kurklių Šilas (Anykščių r.), 2 – Pakalniškiai (Šakių r.), 3 – Pakapiai (Kauno r.), 4 – Peršukštas (Švenčionių r.), 5 – Ruseiniai (Kėdainių r.), 6 – Rusių Ragas (Širvintų r.), 7 – Žąsinas (Šilalės r.). Sudarė E. Butėnas.

pasakytina apie J. Antanavičiaus darbus (Antanavičius, 1971, 1975). Apie botkočio apkaustą, rastą tyrinėjant Žąsino kapinyną, rašė archeologė L. Vaitkunskienė (Vaitkunskienė, 1983). Žymi Lietuvos archeologė R. Volkaitė-Kulikauskienė aptariamus įnagius savo darbuose vadino buožėmis arba spragilais, aprašydama juos prie puolamųjų ginklų (Volkaitė-Kulikauskienė, 1970, p. 247–248; 1981, p. 39). Reikia pasakyti, kad ir kiti autoriai (daugiausia rusų)

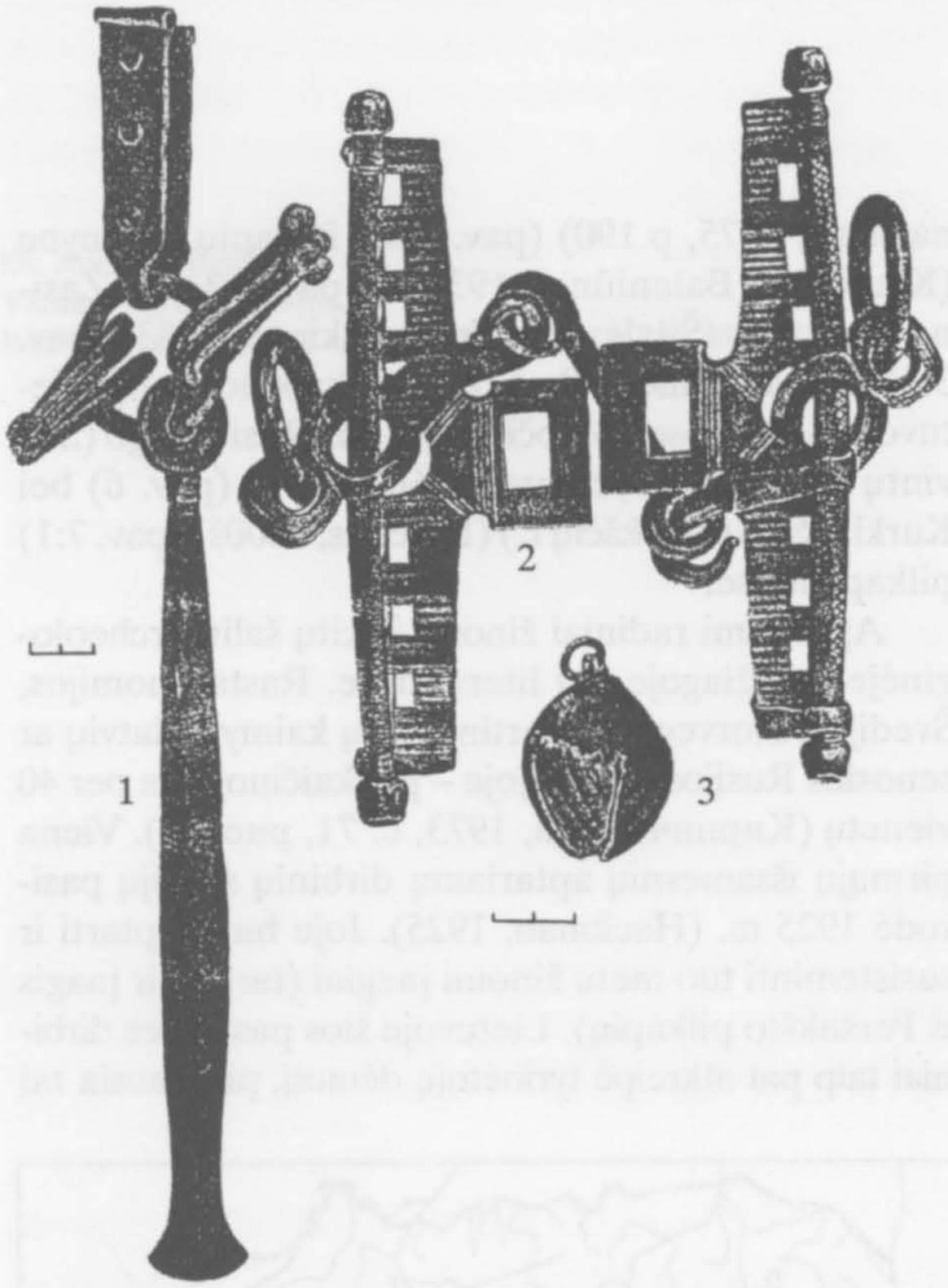

2 pav. Peršukšto pilkapyne rastas botkotis (pilkapis Nr. 7): 1 – botkotis, 2 – žąslai, 3 – skambaliukas.

šiems įnagiams skyrė įvairias funkcijas, vadino juos kovos buožėmis, manė juos esant veterinarijos chirurginiais įrankiais (Antanavičius, 1975, p. 193, išnašos Nr. 17, 18, 19). Taigi matyti, kad tyrinėtojai nėra vieningos nuomonės apie šių įnagių paskirtį. Labiau sutariama dėl jų datavimo. Trumpai apžvelkime botkočių radimo aplinkybes, naudoseną, konstrukcijos ypatumus.

II. ĮNAGIŲ IŠ LIETUVOS ARCHEOLOGINIŲ PAMINKLŲ RADIMO APLINKYBĖS, ĮKAPIŲ KOMPLEKTAI

1. Kurklių Šilo (Anykščių r.), 2000 m. šio straipsnio autoriaus tyrinėjimai (žr. toliau).

2. Pakalniškių kapinyne (Šakių r.) 1971 m. botkotis aptiktas buvusioje laužavietėje. Kartu rasta ir įvairių kitų radinių. Tačiau lieka neaišku, su kokiais būtent radiniais jį sieti (Antanavičius, 1972, p. 58). Radinys yra „U“ raidės formos. Tai geležinis botkočio apkaustas, kuris prie medinio koto buvo pritvirtintas (geležinėmis) kniedėmis. Apkaustas apie 10 cm ilgio (galai sunykę) ir 2,5 cm pločio, vienas galas užsibaigia diržo (rimbo) apkalu bei dviem pakabučiais, primenančiais raidę „V“, tik susuktais į išorę galais (pav. 3:4).

3. 1939 m. Pakapiuose (Kauno r.), kuriuose vyko tyrimai (vad. P. Baleniūnas), atsitiktinai buvo rastas geležinis botkotis. Tai 21 cm ilgio, apie 1,5 cm storio pastorinta vidurine dalimi geležinis strypas (pav. 3:3). Vienas galas užbaigtas trapecijos formos išplojimu, į kurį esančioje skylutėje įkabinta grandis, o ant jos – apnykęs apkalas ir pakabučiai. Kitas galas baigiasi pastorinimu. Visas dirbinys gana smarkiai apnykęs.

4. Tyrinėjant Peršukšto pilkapyną (Švenčionių r.), (1894 m. tyrė F. Pokrovskis) 7-ame pilkapyje, jo centre po sampilu, rastas geležinis botkotis. Jis yra 26 cm ilgio ir 2,8 cm storio, pastorintu viduriu, kurio apimtis – 5,7 cm (J. Antanavičius savo straipsnyje klaidingai nurodo, kad tai skersmuo). Dirbinio vienas galas užbaigtas trimito formos pastorinimu, o kitas – 3 cm skersmens apskritu išplojimu su skylute centre, į kurią įkabinta grandis. Grandyje – dvigubas apkalas rimbui tvirtinti ir du „V“ raidės formos pakabučiai su susuktais į išorę galiukais (pav. 2:1). Taip pat rastos

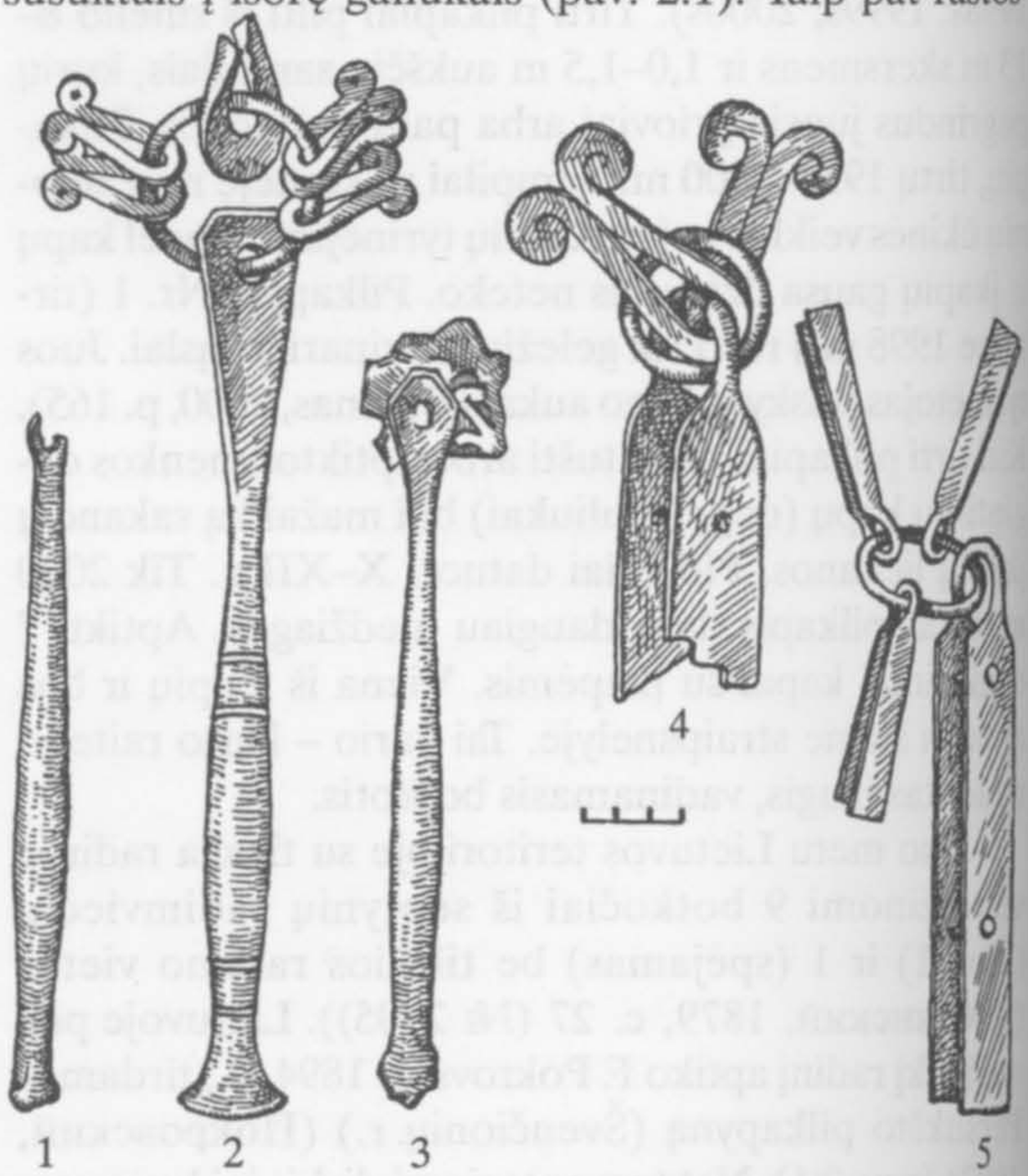

3 pav. Geležiniai botkočiai ir geležiniai medinių botkočių apkaustai: 1–2 – Ruseinių kapinynas (Kėdainių r.), 3 – Pakapių kapinynas (Kauno r.), 4 – Pakalniškių kapinynas (Šakių r.), 5 – Žąsino kapinynas (Šilalės r.).

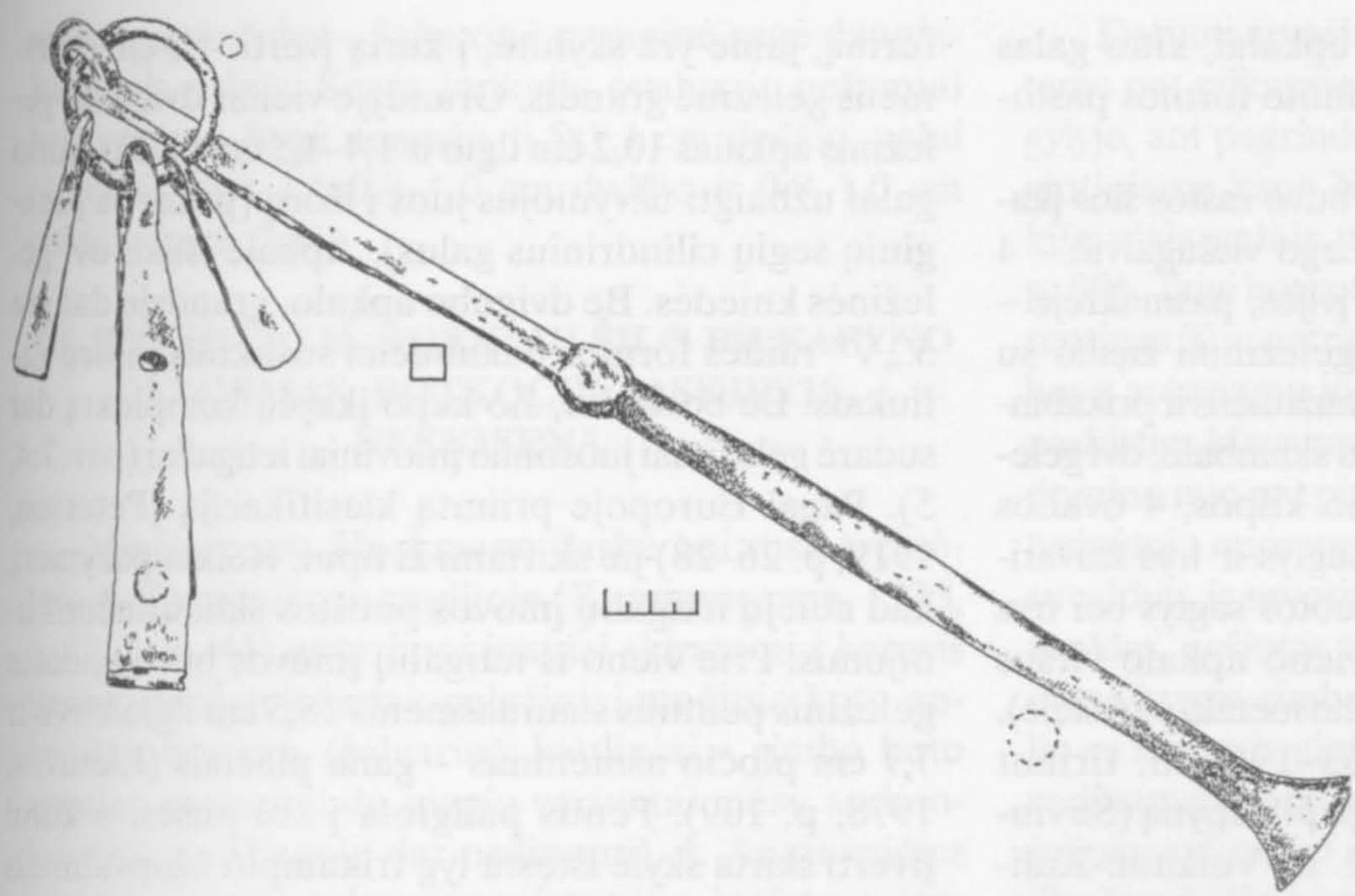

4 pav. Botkotis. Ruseiniai (Kėdainių r.), k. Nr. 53.

dvi geležinės balno kilpos, penki žalvariniai žvangučiai, trinariai žąslai su puošniais laužtukais ir pjautuvas su dantukais (Покровский, 1897, с. 161, 163). Apie kokius nors žmogaus ar arklio palaikus (kaulus) tyrinėtojas neužsimena. Minėti radiniai apdegę.

5. Ruseinių kapinyne (Kėdainių r.) rasti net trys botkočiai. 1939 m. tyrinėjant šį kapinyną rasti du įnagiai. Abu buvo „keturių arklių kape Nr. 2, degintiniame žmogaus kape Nr. V ir suardytame griautiniame žmogaus kape Nr. 5“ (Baleniūnas, 1939ša, p. 9–11).

Vienas botkotis aptiktas ant arklio griaučių pečių srityje. Tai 25,5 cm ilgio metalinis strypas, kurio skersmuo – apie 1,2 cm (storiausioje vietoje). Dirbinio vienas galas užbaigtas trimito formos pastorinimu, kitas – išplotas ir su skylute. Skylutėje metalinė grandis, o ant jos – penki „V“ raidės formos pakabučiai susuktais į išorę galais (pav. 3:2). Prie šio palaidoto arklio dar aptikta kitų įkapių: dvi žalvarinės įvijos, trys žalvarinės skardelės (įvijos iš skardelės aptiktos pečių srityje), dvi geležinės sagtys (po vieną iš arklio šonų), kaukolės viršugalvyje rastos dvi žalvarinės skardelės, o nasruose buvo geležiniai trinariai žąslai.

Toje pačioje kapo duobėje, bet jau ne pirminėje vietoje, rastas dar vienas botkotis. Tai 20 cm ilgio ir apie 1 cm skersmens strypas, kurio vienas galas baigiasi pastorėjimu, o kitas išplotas ir su skylute, į ją buvo įverta „grandis, grandyje vienas žalvarinis skirstiklis, kuriame išlikę odos pėdsakai. Skirstiklio šonuose po vieną geležinį pakabutį“ (Baleniūnas, 1939ša, p. 11). Tačiau dabar, apžiūrėjus Vytauto Didžiojo karo muziejuje Kaune saugomą šio kapinyno medžiagą, minėto skirstiklio ir pakabučių prie botkočio (inv. Nr. 1907:10) nepastebėta – sunyko? (pav. 3:1).

Be minėto žirgo, toje pat kapo duobėje dar būta trijų žirgų kapų, tačiau jie suardyti (tik prie vieno jų kaukolės rastos trys žalvarinės skardelės ir geležiniai trinariai žąslai). Kapo duobės užpilde surinkta dvi žalvarinės pasaginės segės (viena aguoniniais, kita platėjančiais galais); skardinės apskritinės segės dalis; geležinis peilis; uždaras geležinis skiltuvas; du gintariniai karoliai; du žalvariniai žvangučiai, taip pat rasta žalvarinių skardelių susuktais galais.

Trečias įnagis rastas jau 1968 m. tyrimų metu dvigubame žirgų kape Nr. 53. Botkotis aptiktas „skersai strėnų“ (Urbanavičius, 1968š, p. 53) vienam iš palaidotų žirgų. Jis yra 32 cm ilgio (pav. 4, 5) ir susideda iš geležinio strypo, šio vienas galas sulenktas į kilputę, kurioje 3,5 cm skersmens geležinė grandis, o į ją įkabinti trys dvigubi

5 pav. Ruseiniai (Kėdainių r.), k. Nr. 53: botkotis *in situ*.

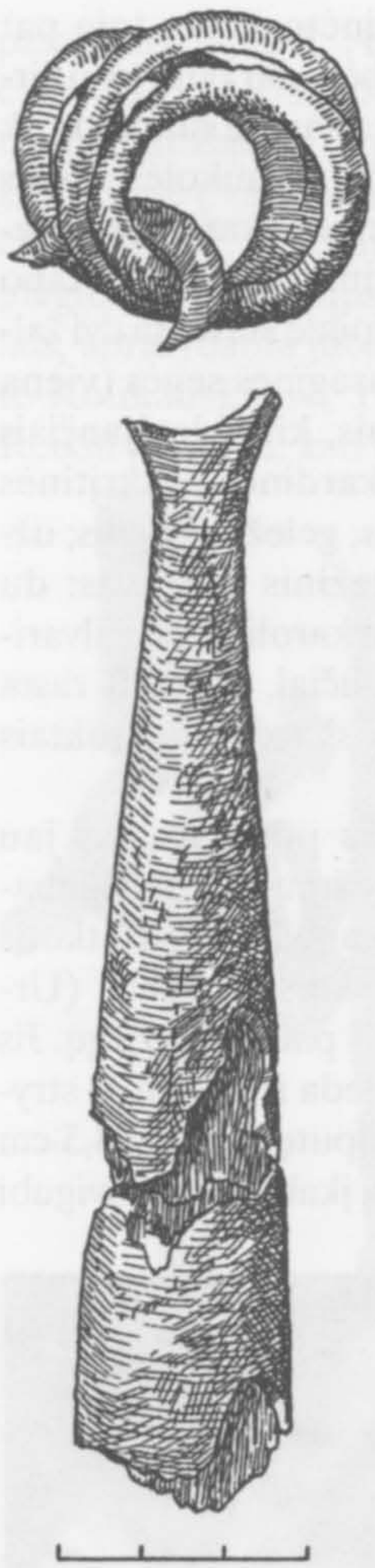

6 pav. Botkočio apkaustas. Rusių Ragas, (Širvintų r.) (pilkapis Nr. 6).

geležiniai apkalai, kitas galas baigiasi trimito formos pastorinimu.

Kartu buvo rastos šios įkapės: prie žirgo viršugalvio – 4 žalvarinės įvijos, pasmakrėje – dvinariai geležiniai žąslai su kauliniais laužtukais ir prikabintu geležiniu skambalu, dvi geležinės balno kilpos, 4 ovalios geležinės sagtys ir trys žalvarinės profiliuotos sagtys bei trys apkalai (vieno apkalo viršus dengtas balto metalo plokštele).

6. 1963–1964 m. tiriant Rusių Rago pilkapyną (Širvintų r.) (vad. R. Volkaitė-Kulikauskienė) pilkapyje Nr. 6(F) žirgo kape rastas geležinis botkočio apkaustas (6 pav.) ir geležiniai trinariai žąslai bei neaiškios paskirties geležinis apkalas (Куликаускене, 1966, c. 12). Botkotis aptiktas kaklo ir mentikaulių (pečių?) srityje. Botkočio apkausto ilgis 12 cm. Tai konuso formos įmova (joje užsikonservavo medienos), kuri baigiasi 2,6 cm skersmens anga viename gale, o kitame įkabintos 4-os grandys (Volkaitė-Kulikauskienė, 1964š, p. 23).

7. 1977 m. Žąsino kapinyne (Šilalės r.) tiriant (vad. L. Vaitkunskienė) kapą Nr. 93, rasta botkočio dalis (Vaitkunskienė L., 1983), t. y. geležinis jo apkaustas. Apkaustą sudarė „U“ formos 14,5 cm ilgio bei 2 cm pločio apkalas, geležinė grandis ir į ją įkabinti trys dvigubi 4,5–5 cm ilgio geležiniai apkalai (pav. 3:5). Kapo įkapių komplekte dar rasti šie geležiniai dirbiniai: dvi balno kilpos, dvinariai žąslai, keturkampė sagtis, pentinas bei pasidabruota įvija – apyrankė.

2000 m. tiriant Kurklių Šilo (Anykščių r.) pilkapį Nr. 5(33) degintiniame vyro kape Nr. 2 buvo rastas geležinis botkotis (pav. 7:1). Kapas buvo įrengtas ant pilkapio pagrindo – tamsios degėsingos žemės. Botkotis – tai 27,5 cm ilgio ir 1,6 cm skersmens storiausioje vietoje geležinis strypas, skersiniame pjūvyje keturkampis su apvalintais kampais. Vienas galas baigiasi trimito formos išplatėjimu (2,4x2,7 cm dydžio pagrindu). Kitas galas išplotas ir įgavęs lyg trapecijos formą, jame yra skylutė, į kurią įverta 4,2 cm skersmens geležinė grandis. Grandyje vienas dvigubas geležinis apkalas 10,2 cm ilgio ir 1,4–1,5 cm pločio, kurio galai užbaigti užvyniojus juos į išorę (primena pasaginių segių cilindrinius galus). Apkale išliko dvi geležinės kniedės. Be dvigubo apkalo, grandyje dar yra 5 „V“ raidės formos pakabučiai susuktais į išorę galiukais. Be botkočio, šio kapo įkapių komplektą dar sudarė geležiniai juostiniai įmoviniai ietigaliai (pav. 7:4, 5). Pagal Europoje priimtą klasifikaciją (Petersen, 1919, p. 26–28) jie skiriami E tipui. Reikia pažymėti, kad abiejų ietigalių įmovos puoštos skliautinėmis linijomis. Prie vieno iš ietigalių įmovos buvo padėtas geležinis pentinis siauraašmenis 18,5 cm ilgio kirvis ir 7,7 cm pločio ašmenimis – gana plačiais (Lietuvos, 1978, p. 109). Pentis pailginta į abi puses, o kotui įtverti skirta skylė ištęsta lyg trikampio užapvalintais kampais formos (pav. 7:2). Po kirviu ir ietigaliais buvo padėtos dvi geležinės (5,7x5,5 cm ir 6,3x4,6–4,9 cm dydžio) sagtys. Viena jų nežymios trapecijos formos, kita keturkampė (kvadratinė), o abiejų užsegamieji liežuvėliai profiliuoti ir plokšti (pav. 7:6, 7). Tarp sagčių gulėjo geležinis įtveriamas 22 cm ilgio peilis (įkotės ilgis – 9,5 cm, geležtės plotis – 1,8 cm) gana plačia (0,7 cm) nugarėle (pav. 7:3). Šiame kape aptiktas tik

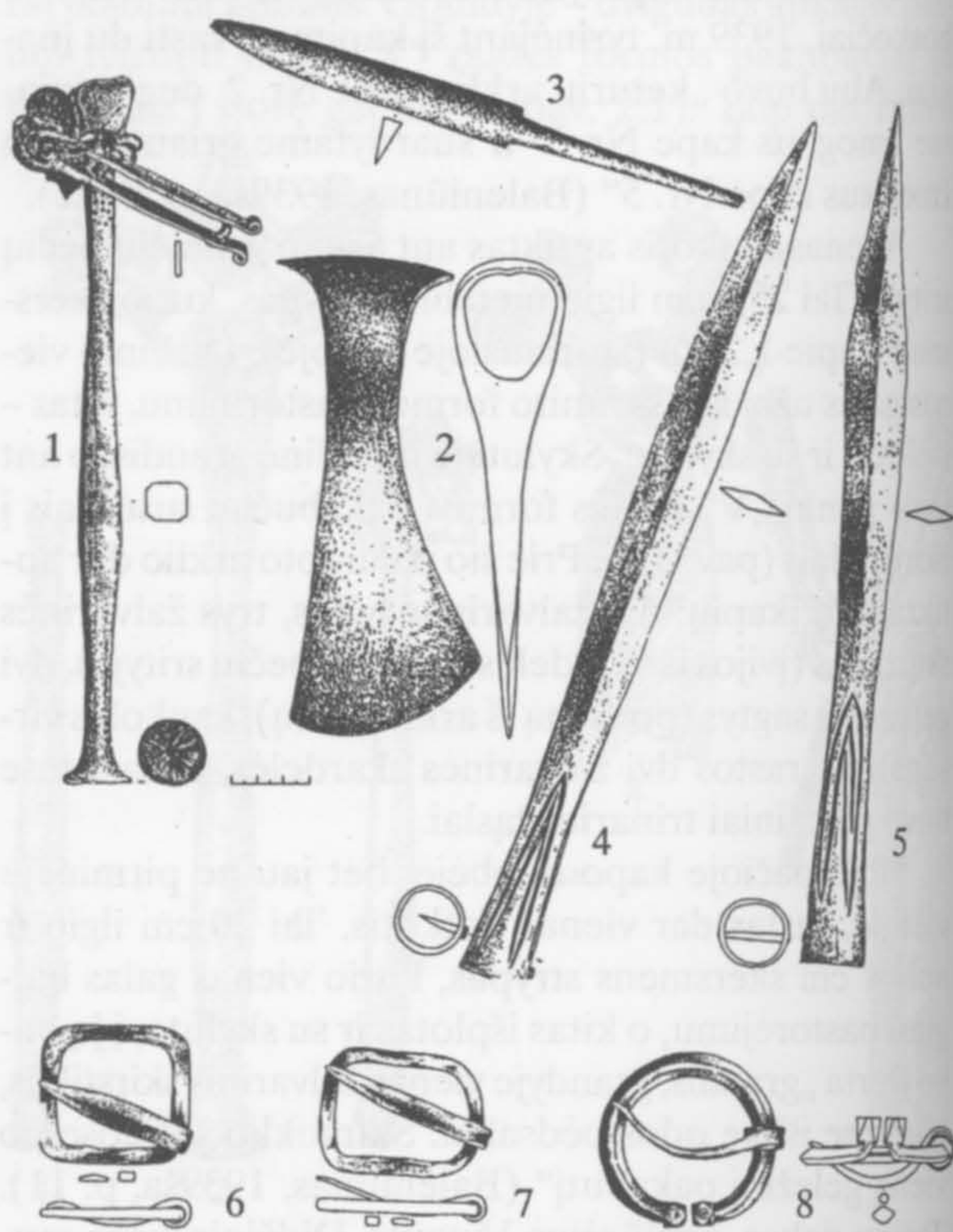

7 pav. Kurklių Šilas (Anykščių r.), pilkapis Nr. 55 (33), degintinis kapas Nr. 2: 1 – botkotis, 2 – kirvis, 3 – peilis, 4–5 – ietigaliai, 6–7 – sagtys, 8 – segė.

vienas papuošalas – žalvarinė pasaginė segė daugiakampiais galais. Segės lankelis ovalus ir nežymiai briaunuotas. Segė nemaža, 6,5x7,1 cm dydžio, galai (galvutės) 0,9–1,1x0,8–1,0 cm dydžio ir 0,9–1,0 cm aukščio (pav. 7:8).

III. BOTKOČIO IŠ KURKLIŲ ŠILO PILKAPYNO DATAVIMAS. BOTKOČIŲ PASKIRTIS, NEŠIOSENA

Minėtame A. Hackmano darbe bei rusų tyrinėtojo A. Kirpičnikovo studijoje (Кирпичников, 1973, с. 72, рис. 41) aptariami įnagiai skirstomi į keturis tipus (ištisai geležiniai; geležiniai medinio koto apkaustai; bronzos (žalvario); kauliniai – rimbo koto apkalai: pastarieji du įnagių variantai mūsų archeologinėje medžiagoje dar nežinomi). J. Antanavičius savo straipsnyje taip pat susistemino ir datavo jam žinomus geležinius botkočius bei jų apkaustus. Gaila, kad liko nepaminėtas geležinis medinio botkočio apkaustas iš Rusių Rago pilkapio. Šis radinys gerokai praplėtė tipologines įnagių naudojimo ribas. Tokio tipo įnagio apkaustas J. Antanavičiaus straipsnyje minėtas tik iš Pakalniškių. Vėliau šio tipo radinys aptiktas žemaičių gyventoje teritorijoje – Žąsino kapinyne. J. Antanavičiaus ir L. Vaitkunskienės minėtuose straipsniuose pateiktas argumentuotas žinomų abiejų tipų įnagių datavimas (IX–XI a.) yra priimtinas.

Kaip galima datuoti naujai rastą botkotį Kurklių Šilo pilkapyje? Artimiausia Kurklių Šilo botkočio analogija yra iš Peršukšto pilkapyno (pav. 2:1). Pagal A. Hackmano klasifikaciją mūsų aptariamas įnagis skirtinas „D“ (pagal A. Kirpičnikovą – I) tipui. Abu autoriai nurodo, kad šis tipas buvo išplitęs šiaurinėje Rusijoje, Suomijoje, o Švedijoje ir Norvegijoje jie retesni. J. Antanavičius šio tipo dirbinius, rastus Lietuvoje, laiko vietinių meistrų darbu ir datuoja X–XI a. Kurklių Šile rastam botkočiui datuoti turime E tipo ietigalius su skliautinėmis įmovomis, žalvarinę pasaginę segę su daugiakampėmis galvutėmis, sunkokai datuojamas dvi geležines sagtis ir geležinį įtveriamą peilį bei siauraašmenį pentinį kirvį. E tipo ietigaliai su skliautinėmis įmovomis – gana reta įkapė baltų kraštuose. Tyrinėjantis baltų ginkluotę archeologas V. Kazakevičius suskaičiuoja 56 ietigalius iš 26-ų radimviečių (Kazakevičius V., 1999, p. 180–182). Tokie ietigaliai buvo naudojami 800–1050 m., Lietuvoje jie naudoti IX–X a. (Kazakevičius, 1999, p. 188). Į tokius chronologinius rėmus, tiksliau, kraštutinę ribą X a., įsitenka ir rastoji segė (Lietuvos, 1978, p. 48). Tokiam datavimui neprieštarautų ir aptiktos geležinės sagtys (Butėnas, 1999, p. 48) bei siauraašmenis pentinis kirvis (Lietuvos, 1978, p. 110).

Datuoti aptariamąjį įnagį padeda ir kiti kapai, rasti tame pat pilkapyje, kurie stratigrafiškai buvo viename gylyje, ant pagrindo (laidota vienu metu). Tai būtų degintiniame kape Nr. 7 rasta žalvarinė vytinė antkaklė kūginiais galais, skirtina X–XI a. (Lietuvos, 1978, p. 30). Taigi botkotis, rastas Kurklių Šilo pilkapyne, datuotinas X a. antrąja puse – XI a. pirmąja puse. Kokia buvo aptariamų įnagių paskirtis bei nešiosena? Įnagių paskirties klausimas, kaip jau buvo minėta, tyrinėtojus domino nuo pat pirmųjų pavyzdžių radimo. Daugumos tyrinėtojų nuomone, tai raitelio įnagis, naudotas žirgui suvaldyti, ir savotiškas karių raitelių grupės vyresniojo ženklas, nešiotas tos grupės vadovo. Kaip žirgo suvaldymo įnagis, rimbas (botagas) buvo paplitęs tarp raitelių su lengvąja ginkluote, rečiau naudojančių pentinus vadinamajam rytietiškajam jojimui. Netgi dabartiniai jojimo vadovėliai atskirais atvejais pataria naudotis jojiko šmaikščiu (rimbu), o ne pentinais (Miūzeleris, 1979, p. 174).

Remiantis turimais šaltiniais, iš minėtų laidojimo paminklų matyti, kad nesuardytuose kapuose botkočiai aptinkami balno vietoje arba netoli jo, t. y. raiteliui po ranka. Tik Žąsino kapinyne rastas raitelio įnagis, sprendžiant iš botkočio apkausto padėties kape, matyt, buvo užkištas už kario apavo aulo. Botkočiai dažniausiai aptinkami tik turtinguose įkapių kapuose, t. y. jų savininkai užėmė daugiau ar mažiau išskirtinę padėtį tuometinėje visuomenėje. Kurklių Šilo pilkapyne aptikto kario raitelio turtingumą ir visuomeninę padėtį rodytų E tipo ietigaliai su skliautinėmis įmovomis.

IŠVADOS

1. Aptinkami geležiniai botkočiai arba „U“ raidės formos medinio botkočio apkaustai – tai raitelio įnagio (rimbo, šmaikščio) išlikusios dalys. Pats įnagis naudotas arkliui valdyti. Tikėtina, kad tokius įnagius turėjo karių raitelių grupės vadovas (vyresnysis).

2. Kurklių Šilo pilkapyne 2000 m. tirto pilkapio Nr. 5(33) degintiniame kape Nr. 2 rastas botkotis datuotinas (remiantis viso kapo inventoriumi) X a. pabaiga – XI a. pirmąja puse.

3. Karys raitelis, naudojęs rastą botkotį, užėmė išskirtinę padėtį tuometinėje visuomenėje. Tai rodytų kartu rasti reti E tipo ornamentuotomis (skliautinėmis) įmovomis ietigaliai.

4. Botkočių radimo aplinkybės kituose (Rusių Ragas, pilkapis Nr. 6, Ruseiniai, k. Nr. 2 ir Nr. 53) laidojimo paminkluose rodytų, kad jie dažnai buvo laikomi prie balno, t.y. raiteliui lengvai pasiekiami.

5. Lietuvos teritorijoje naudoti dviejų tipų botkočiai (vieni – ištisai geležiniai, kiti – mediniai su geleziniu apkaustu gale).

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Antanavičius J., 1971š – Pakalniškių kapinyno (Šakių raj.) 1971 metų tyrinėjimų dienoraštis // Lietuvos istorijos instituto rankraštynas (toliau – LIIR). F. 1, Nr. 371.

Antanavičius J., 1971 – Pakapių kaimo žirgų kapai // Kraštotyra. Vilnius, 1971, p. 147–163.

Antanavičius J., 1972 – Pakalniškių kapinyno (Šakių raj.) tyrinėjimai 1971 m. // Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais. Vilnius, 1972, p. 56–58.

Antanavičius J., 1975 – Geležiniai žirgo aprangos dirbiniai // Kraštotyra. Vilnius, 1975, p. 188–194.

Baleniūnas P., 1939ša – Ruseiniai, Josvainių vls., Kėdainių aps. 1939 m. tyrinėjimai // LIIR F. 1, Nr. 305.

Baleniūnas P., 1939šb – Pakapių (Kauno raj., Babtų apyl.) kapinyno 1939 m. kasinėjimų dienoraštis // LIIR F. 1, Nr. 606.

Butėnas E., 1998š – Kurklių Šilo (AR–85), Anykščių raj., pilkapyno 1998 m. archeologinių tyrimų ataskaita // LIIR F. 1, Nr. 3048.

Butėnas E., 1999 – Sagtys iš Rytų Lietuvos pilkapių (tipai, paskirtis) // Lietuvos archeologija. Vilnius. 1999. T. 18, p. 37–56.

Butėnas E., 1999š – Kurklių Šilo (AR–85) pilkapyno, Anykščių raj., 1999 m. archeologinių tyrimų ataskaita // LIIR F. 1, Nr. 3275.

Butėnas E., 2000 – Kurklių Šilo pilkapyno tyrinėjimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais. Vilnius. 2000, p. 164–166.

Butėnas E., 2000š – Kurklių Šilo (AR–85) pilkapyno, Anykščių raj., 2000 m. archeologinių tyrimų ataskaita // LIIR F. 1. Nr.?

Hackman A., 1925 – Eisenzeitliche Peitschenstiele und Leitstockbeschläge aus Finnland // Studien zur vorgeschichtlichen Archeologie A. Götze zu seinem 60. Geburstage. Leipzig, 1925, S. 207–214.

Kazakevičius V., 1999 – Dėl E tipo ietigalių ornamentuotomis įmovomis chronologijos ir kilmės // Archaeologia Lituana. Vilnius, 1999. T. 1, p. 180–188.

Lietuvos, 1978 – Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Vilnius, 1978. T. 4.

Miūzeleris V., 1979 – Jojimas. Vilnius, 1979.

Petersen J., 1919 – De norske vikingesverd. Ein typologisk-kronologisk studie over vikingatidens vaaben. Kristiania, 1919, p. 26–28.

Tarasenka P., 1928 – Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas, 1928.

Urbanavičius V., 1968š – Ruseinių senkapis, Kėdainių raj., 1968 m. tyrinėjimų ataskaita // LIIR. F. 1, Nr. 345.

Urbanavičius V., 1970 – Ruseinių senkapio, Kėdainių raj., tyrinėjimai 1968 ir 1969 metais // Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 m. Vilnius, 1970, p. 86–89.

Vaitkunskienė L., 1983 – Retas X–XI amžių raitelio įnagis iš Žąsino kapinyno (Šilalės raj.) // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. A serija. 1983. T. 3(84), p. 72–78.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1964š – Rusių Rago (Ukmergės raj.) pilkapių 1963 ir 1964 m. tyrinėjimų dienoraštis // LIIR. F. 1, Nr. 260.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970 – Lietuviai IX–XII amžiais. Vilnius, 1970.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1981 – Ginklai // Lietuvių materialinė kultūra IX–XII amžiuje. Vilnius, 1981. T. 2, p. 6–48.

Добрянский Ф., 1879 – Каталог предметов музея древностей, состоящего при Виленской публичной библиотеке. Вильна. 1879.

Кирпичников А. Н., 1973 – Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX–XIII вв. // Археология СССР. Свод археологических источников. Ленинград, 1973, вып. Е1–36.

Куликаускене Р., 1966 – Раскопки курганов в окрестностях Чиобишкис в 1963–1964 гг. // Материалы к отчетной конференции археологических и этнографических экспедиций 1964–1965 г.г. Вильнюс, 1966, с. 11–13.

Покровский Ф. В., 1897 – К исследованию курганов и городищ на восточной окраине современной Литвы // Труды IX археологического съезда в Вильне 1893 г. Москва. 1897. Т. 2, с. 158–163, табл. X:15–17.

THE GRAVE OF MILITARY HORSEMAN FROM KURKLIŲ ŠILAS BARROW CEMETERY

Eugenijus Butėnas

Summary

In 2000, during the investigation of Kurklių Šilas (Anykščiai district) barrow cemetery (included into the group of barrow cemeteries of Eastern Lithuania), a cremated male grave No. 2 was found in the barrow No. 5 (33). It distinguished itself for rare burial items. They were represented by an iron whip-handle, two spearheads with sockets decorated with vault ornament, as well as some other iron goods, such as an axe with a narrow blade and a blunt end, two buckles, a hafted knife and a penannular bronze fibula with faceted ends (Fig. 7). The found whip-handle (a tool) was the ninth find of such purpose in Lithuania (Fig. 1). The whip-handle is dated to the late 10th – first quarters of the 11th c.c.

In the territory of Lithuania, two types of whip-handles were used: whip-handles of the first type were made of iron only and the ones of the second type were wooden with iron fitting on the end (Fig. 2–4, 6).

Taking into account the position of the whip-handles in skeleton burials of horses (Fig. 5), it may be stated that they often were held near the saddle, so were easily accessible by the horseman.

Whip-handles, i.e. a part of a riding crop, and a riding-crop as the means of control of a horse were usually used by military horsemen with light weapon.

The above-mentioned tools show an exclusive position of military horsemen in the society of that time. Richness of the military man buried in the barrow No. 5 (33) is shown by rare (probably, imported) spearheads of E type with ornamented sockets.

THE LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. The sites of finds of whip-handles in Lithuania: 1) Kurklių Šilas, Anykščiai district; 2) Pakalniškiai, Šakiai district; 3) Pakapiai, Kaunas district; 4) Peršukštas, Švenčionys district; 5) Ruseiniai, Kėdainiai district; 6) Rusių Ragas, Širvintos district; 7) Žąsinas, Šilalė district.

Fig. 2. The whip-handle found in Peršukštas barrow cemetery (barrow No. 7): 1 – the whip-handle; 2 – the riding bit; 3 – the bell.

Fig. 3. Iron whip-handles and iron fittings of wooden whip-handles: 1, 2 – Ruseiniai burial ground, Kėdainiai district; 3 – Pakapiai burial ground, Kaunas district; 4 – Pakalniškiai burial ground, Šakiai district; 5 – Žąsinas burial ground, Šilalė district.

Fig. 4. The whip-handle. Ruseiniai, Kėdainiai district, grave No. 53.

Fig. 5. Ruseiniai, Kėdainiai district, grave No. 53: the whip-handle *in situ*.

Fig. 6. A fitting of a whip-handle. Rusių Ragas, Širvintos district (barrow No. 6).

Fig. 7. Kurklių Šilas, Anykščiai district, barrow No. 5 (33), the cremated grave No. 2: 1 – the whip-handle; 2 – the axe; 3 – the knife; 4, 5 – the spearheads; 6, 7 – the buckles; 8 – the fibula.

Iš lietuvių k. vertė Inita Tamošiūnienė

ПОГРЕБЕНИЕ ВСАДНИКА ИЗ КУРГАННОГО МОГИЛЬНИКА КУРКЛЮ ШИЛАС

Еугениюс Бутенас

Резюме

В ходе исследования курганного могильника Курклю Шилас (Аникщяйский р-н) (относится к всосточнолитовским курганам) № 2 обнаружено погребение в кургане № 5(33) мужчины по обряду трупосожжения с крайне редко встречаемым инвентарем. Это железное кнутовище, два втульчатых наконечника копий типа Е, украшенные сводчатым узором. Кроме них выявлены железные: узколезвийный проушный топор, две пряжки, втульчатый нож и бронзовая подковообразная фибула с многогранными головками (рис. 7). Найденное кнутовище (плеть) – девятая по счету находка подобного назначения в Литве (рис. 1). Кнутовище датируется концом X в. – первой четвертью XI в.

На территории Литвы использовались кнутовища двух типов: первые – полностью из железа, вторые – деревянные с железными оковами на концах (рис. 2–4, 6).

Исходя из положения кнутовищ в захоронениях коней с трупоположением, можно утверждать, что они чаще всего находились около седла и были легко доступны для всадника.

Кнутовище – часть нагайки (хлыст всадника по современным понятиям), а нагайка как средство управления конем употреблялась чаще всего легковооруженным всадником.

Рассматриваемые кнутовища указывают на исключительное положение конных воинов в обществе того времени. О богатстве всадника, похороненного в кургане Курклю Шилас, погребение № 5 (33), свидетельствуют два редких, скорее всего импортированных из Европы, втульчатых наконечника копий типа Е, украшенные сводчатым узором.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

Рис. 1. Места находок кнутовищ в Литве: 1 – Курклю Шилас (Аникщяйский р-н); 2 – Пакальнишкяй (Шакяйский р-н); 3 – Пакапяй (Каунасский р-н); 4 – Першукштас (Швенченский р-н); 5 – Русейняй (Кедайняйский р-н); 6 – Русю Рагас (Ширвинтский р-н); 7 – Жасинас (Шилальский р-н).

Рис. 2. Находки из курганного могильника Першукшас (курган № 7): 1 – кнутовище, 2 – удила, 3 – колокольчик.

Рис. 3. Железное кнутовище и железные оковы деревянных кнутовищ: 1–2 – могильник Русейняй (Кедайняйский р-н); 3 – могильник Пакапяй (Каунасский р-н); 4 – могильник Пакальнишкяй (Шакяйский р-н); 5 – могильник Жасинас (Шилальский р-н).

Рис. 4. Кнутовище Русейняй (Кедайняйский р-н), погребение № 53.

Рис. 5. Русейняй (Кедайняйский р-н), погребение № 53: кнутовище *in situ*.

Рис. 6. Кнутовище из Русю Рагас (Ширвинтский р-н), курган № 6.

Рис. 7. Курклю Шилас (Аникщяйский р-н), курган № 5 (33), погребение с трупосожжением № 2: 1 – кнутовище, 2 – топор, 3 – нож, 4–5 – наконечники копий, 6–7 – пряжки, 8 – фибула.

Перевод с литовского Ольги Антоновой

Eugenijus Butėnas
Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5, LT-2001, Vilnius, tel. 61 49 35.

Straipsnis gautas 2001 03 06